

ку. Ипак, остаје жал што књига не поседује именски регистар и што су неке од фотографија лошијег квалитета. Међутим, и поред тога, Александровац и Жупа су добили још један рад од Драгомира Бонџића, овога пута у виду монографије која представља велико научно достигнуће за историју овог краја.

Борис ТОМАНИЋ

Сава Банковић. *У предворју пакла*.
Београд: Catena Mundi, 2018, 263.

На једном месту у својим сећањима свештеник Сава Банковић каже: „Ја пишем само оно што сам проживео и видео, а то је оно што се видело и преживело по комунистичким затворима.“ Ова речница најбоље открива вредност наведених мемоарских записа за једног историчара. Књига *У предворју пакла* је друго издање затворских сећања Саве Банковића, који је у казаматима комунистичке Југославије провео 19 година, од чега око 12 година у самици. У мају 1945, због антикомунистичког рада током рата и веза са ЈВУО, осуђен је на смрт, али је казна потом преиначена у максималну робију у трајању од 15 година, уз десет година губитка грађанских и политичких права. Други пут је осуђен 1973, у време „оловних година“, због нескривеног антикомунизма. Такво опредељење је задржао до краја живота и ниједног тренутка га не скрива ни у својим сећањима.

Прво издање његових мемоарских записа објављено је 1991, за живота аутора, уз предговор књижевника Антонија Ђурића и поговор митрополита црногорско-приморског Амфилохија, отварајући тада низ непознатих и забрањених тема из савремене историје. За разлику од првог издања, приређивач др Срђан Цветковић је текст обогатио краћим уводом у коме је скицирао животни пут Саве Банковића, док се након текста сећања налазе посебно вредни изводи из његовог затворског досијеа из казнионе у Сремској Митровици, преписка и сећања на овог свештеника. Приређивач је на тај начин заокружио читаву причу и Банковићев биографски медаљон и поткрепио излагање мемоаристе изворном грађом. Поред наведених прилога, ово издање књиге садржи и уводно слово секретара Светог архијерејског синода СПЦ, др Саве Б. Јовића и на основу свега тога можемо реконструисати судбину свештеника који су пркосили комунистичком режиму након 1945. године.

Сећања Саве Банковића пружају јединствен увид у затворске дане (који су често били и последњи дани) читавог низа истакнутих личности, припадника елите некадашње Краљевине Југославије и водећих људи из политичког крила Равногорског покрета. Са њим су у казаматима у Забели, Нишу и Сремској Митровици судбину делили бивши ректор Београдског универзитета Никола Поповић, бивши министар финансија и универзитет-

ски професор Коста Кумануди, лидер земљорадничке левице и НСС-а Драгољуб Јовановић, на кратко и бивши шеф Радикалне странке и председник владе у емиграцији Милош Трифуновић, секретар Централног националног комитета ЈВуО Ђура Ђуровић, равногорски идеолог и члан Централног националног комитета Стеван Мољевић, бивши градоначленик Београда Влада Илић, индустријалци – браћа Теокаревићи, краљевски намесник Иво Перовић и многи други. Зато није претерано рећи да ови мемоари нису само прича о тамновању једног човка већ да симболишу судбину читаве једне генерације, или бар оних њених представника из широке категорије побеђених у грађанском рату који су преживели ратне сукобе и нису се отиснули у емиграцију.

У писању Саве Банковића огледа се његово образовање и искуство стечено у општењу са људима. Пише лако и јасно, не улепшавајући и не скривајући догађаје. Изненађује детаљност са којом говори о појединим епизодама од којих је у тренутку писања било протекло више од четрдесет година. Највећа изворна вредност сећања је у опису сцена којима је аутор лично сведочио. Цртице о судбини многих који су са њим делили робијашке дане у ишчекивању стрељања или суђења крајем 1944. и почетком 1945. често су једини запис о њиховим последњим данима. Ти дани и ноћи проведени у притвору у Нишу, набијени стрепњом, били су толико потресни да и не чуди што се мемоариста савршено сећа људи које је испратио на стрељање, и сам очекујући такву судбину. Колико су ти дани ишчекивања „револуционарне правде“ за аутора били потресни и набијени емоцијама, сведочи податак да им је Банковић посветио скоро трећину свог излагања.

Посебан допринос ове књиге је у ауторовом истанчаном осећају да прикаже карактеристичан тренутак, дух времена и људи и тиме да сведочење о једној епохи. Поједине епизоде остављају снажан утисак, попут „прослављања“ крсне славе у фургону у коме је са осталим затвореницима чекао даљи трансфер према затвору у Сремској Митровици. Ништа мање упечатљиве нису ни слике тамновања у највећем југословенском затвору, кроз који су некада прошли и многи револуционари, сада победници у грађанском рату. Има доста симболике у сећању на ноћ када је затвор посетио његов некадашњи „станар“ Моше Пијаде и на његов гласан смех и коментар: „Овако смо и ми радили“, када је један од затвореника ногом прекрио шибер чим га је овај споља отворио. Треба указати и на Банковићев урођени талент да са мало речи каже много. О затворском животу у послератним годинама су сведочили многи, али ретко чије сведочанство тако добро осликава сав бесмисао, испразност и дубоку загладаност у себе током тамновања као његова успутна примедба да је дневно следовање проје јео у 15 или 16 малих залагаја, или 11 или 12 великих када није могао да се суздржи.

Као и у другим мемоарским делима, и у сећањима Саве Банковића има недоследности и очигледних грешака, посебно када пише о догађајима о којима је само слушао. Лако уочљив пример је епизода када говори о конференцији коју је генерал Драгољуб Михаиловић одржао у Добоју 1945, и на којој је наводно учествовао и Владимир Ђоровић, иако је познато да је овај

погинуо још током Априлског рата 1941. године. Ипак, овакви примери не умањују изворну вредност дела, већ само још једном потврђују историчарима добро познато правило да мемоарску литературу увек треба суочавати и проверавати са архивским и другим изворима.

Посебну целину у Банковићевом сведочењу представљају странице посвећене периоду након изласка из затвора 1959. и покушајима да добије нову парохију и запослење. Сећајући се тих првих дана на слободи („дарованој слободи“, како је назива Б. Пекић), чини се да пише са више разочарања и једа него о времену проведеном на робији. Молбе епископима да му доделе парохију и њихово одбијање у страху да ће нарушити односе са режимом сведоче о везама између СПЦ и комунистичке власти, али и о стању у самој цркви.

Књига *У предворју пакла* представља важан допринос разумевању послератне збиље и драгоцен је извор за склапање мозаика о пораженима у грађанском рату у Југославији. Историчарима ће бити од великог значаја не само да би растумачили последице обрачуна са снагама „старог режима“ већ и да би осетили специфичан дух и стање свести какве човек који живот проводи на слободи тешко може да разуме, а који прожимају све странице Банковићевог дела. Друго издање ових мемоара намењено је и новој генерацији замишљених над прошлошћу, за које је период Другог светског рата и првих послератних година и даље „забран“ у који се ређе залази, а неке од тих тема и даље представљају табу. Та генерација ће, надамо се, дела попут Банковићевих анализирати и оцењивати са мање страсти и емоција него што је то било 1991. или када су му и 1945. и 1973. судили.

Немања ДЕВИЋ

Alaida Asman. *Oblici zaborava*.
Beograd: Biblioteka XX vek, 2018, 214.

Колективно памћење је, иако испрва психолошки појам, након пионирских искорака француског социолога и филозофа Мориса Албвакса пре Другог светског рата, од друге половине двадесетог века постало значајан предмет проучавања бројних научника друштвено-хуманистичке провенијенције. Начинима на које се друштвено сећање конструише, шири и трансформише временом посвећени су бројни радови, међу којима су и дела Алаиде Асман, немачке англисткиње, египтолошкиње и културолошкиње. Ипак, ова професорка Универзитета у Констанцу у пензији, која је током каријере била гостујући предавач на бројним америчким универзитетима, тек је у својој седамдесетој години, 2016, објавила монографију посвећену операцији супротной сећању – заборава. *Formen des Vergessens* на српски језик је превела Александра Бајазетов и тако је 2018. монографија *Облици заборава*